

**KLAVDIA LEONTYEVNA ZADIXINA FAOLIYATIDA XORAZM
EKSPEDITSIYASI ETNOGRAFIK MATERIALLARI VA ULARNING
YORITILISHI**

Normetova Mahfuza Alisher qizi

UrDU Tarixshunoslik va manbashunoslik yo'nalishi magistranti

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada Xorazm arxeologiya-etnografiya ekspeditsiyasi ishtirokchisi va tadqiqotchisi bo'lgan K. L. Zadixina faoliyati va uning ilmiy izlanishlari davomida etnografik va tarixiy ahamiyatga ega materiallar, ularning ahamiyati haqida so'z yuritiladi. Bundan tashqari olimaning ilmiy ishlari, tadqiqotlarining O'zbekiston va Xorazm tarixini yoritishdagi muhim ahamiyatiga ham o'rin berilgan.

Kalit so'zlar: K. L. Zadixina, Xorazm arxeologiya-etnografiya ekspeditsiyasi, Shimoliy O'zbekiston etnografik ekspeditsiyasi, migratsion jarayonlar

KIRISH

O'zining boy tarixi bilan bugungi kungacha olimlarning hayratiga sazovor bo'lib kelayotgan Xorazm tarixini arxeologik va etnografik jihatdan o'rganish sovet davridan boshlanadi. Xorazm tarixini etnografik va arxeologik jihatdan o'rganish XX asrning ikkinchi choragidan, ya'ni 1928-1929-yillardan boshlangan. Shu davrdan boshlab Xorazm tarixi ko'pchilik olimlar diqqat markaziga tushdi va bu hududning qadim o'tmishi betakror madaniy an'analarga boy ekanligi bu yerda yanada ko'proq tadqiqotlarni o'tkazishni talab qildi.

Shunday keng ko'lamli tadqiqot S.P. Tolstov rahbarligida 1937-yilda tashkil qilindi. Bu tadqiqot davomida ko'plab olimlar, turli soha vakillari Xorazmni arxeologik va etnografik jihatdan o'rgandilar.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Maqolada asosan Xorazm arxeologik va etnografik ekspeditsiyasi natijalari chop qilingan adabiyotlardan foydalanildi. Tadqiqot davomida xronologik izchillik, tanqidiy tahlil va umumlashtirish usullaridan foydalangan holda olib borildi. Xorazm ekspeditsiyasida qatnashgan olimlar asarlari tanqidiy o'rganildi. Shu olim va mutaxassislardan K.L.Zadixina ishlari Xorazm etnografiyasini o'rganishda katta ahamiyat kasb etdi. Urushdan keyingi yillarda K. L. Zadixina Xorazm arxeologik va etnografik ekspeditsiyasining faol a'zolaridan biriga aylandi va o'zbeklar etnografiyasi uning ilmiy qiziqishlari markazida bo'lib chiqdi. Uning qiziqishlari juda xilma-xil edi. U Amudaryoning quyi oqimidagi o'zbeklar, Qarshi va Surxondaryo o'zbeklari,

Farg‘ona vodiysi va Toshkent o‘zbeklari tarixi masalalari bilan bir vaqtning o‘zida barobar ishlar olib bordi¹.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

K. L. Zadixina S. P. Tolstov rahbarligidagi Shimoliy O‘zbekiston etnografik ekspeditsiyasi tarkibida ish olib boradi. Amudaryo deltasining o‘zbek aholisini o‘rganish 1946-yilda O‘zbekistonning Xorazm viloyatining Novoiy Urganch, Gurlen, Mayg‘it punktlarida otryad tomonidan o‘tkazilgan marshrut razvedkasi bilan yakunlandi. SSR va Kipchoq, Xo‘jayli, Qoraqalpog‘istonning ko‘rsatilgan shahar va viloyat markazlarining atrofdagi kolxozlariga sayohatlar davomida olib borildi².

Aynan yuqoridagi ekspeditsiya jarayonida Xorazm etnografiyasi materiallari to‘plandi va o‘rganildi. Bu borada olimlar bir qator asarlarida Xorazm etnografiyasi va arxeologiyasiga doir masalalarni ko‘rish bilan birga O‘zbekiston tarixi va etnografiyasiga doir bugungi kungacha o‘z ahamiyatini yo‘qotmagan bir qancha asarlarni yaratdi. K.L.Zadixina bir qator juda qiziqarli asarlar muallifi. Shular jumlasidan O‘rta Osiyoning boshqa xalqlari etnografiyasiga oid keng qiyosiy materialni jalb etgan holda o‘zbeklar orasidagi yosh toifalari qoldiqlarini o‘rganish («Пережитки возрастных классов у народов Средней Азии». «Труды Ин-та этнографии АН СССР», нов. серия, 1951, т. XIV), Amudaryoning quyi oqimidagi o‘zbeklar madaniyati, hayoti va ijtimoiy munosabatlarning turli qirralarini tavsiflovchi ikkita yirik ocherk: “Amudaryo deltasi o‘zbeklari” («Труды Хорезмской археолого-этнографической экспедиции», т. I, 1952) va “Qoraqalpog‘iston ASSR Qipchoq viloyatidagi o‘zbeklarning madaniyati va hayoti” (o‘sha yerda, II jild, 1958); K. L. Zadixina mehnatkashlar sinfi madaniyati va hayotiga katta e‘tibor bergan («Этнографические заметки о быте рабочих-узбеков Ташкента и Андижана», «Труды Ин-та этнографии АН СССР», нов. серия, т. 47, 1959). Keyingi yillarda K. L. Zadixina Qarshi va Surxondaryo viloyatlari o‘zbek aholisining qabilaviy tarkibini o‘rganish bilan shug‘ullanadi. U Qashqadaryo havzasida aholining joylashishining batafsil xaritasini tuzdi. “O‘zbekiston SSR Qashqadaryo havzasi va Surxondaryo viloyati aholisining etnik tarkibini o‘rganishning ba’zi masalalari” maqolasi («Краткие сообщения Ин-та этнографии АН СССР», 1962, в. 37) xuddi shu mavzuga bag‘ishlangan. Bundan tashqari, K. L. Zadixina M. V. Sazonova bilan birgalikda xorazm o‘zbeklarining kiyimlari bo‘yicha katta asar tayyorladi³.

K. L. Zadixina Xorazm o‘zbeklari kundalik hayotida foydalangan kiyim-kechaklar, uy-ro‘zg‘or buyumlari va ayollar taqinchorlariga alohida urg‘u bergan holda

¹ Академия наук СССР. Институт этнографии им. Н. Н. Миклухо-Маклая. Советская этнография. Москва: Издательство «Наука», 1970. – 192 с.

² ТХАЭЭ. Под общей редакцией профессора С.П.Толстова. Том I. Москва: Издательство Академии наук СССР, 1952. – 319 с.

³ Академия наук СССР. Институт этнографии им. Н. Н. Миклухо-Маклая. Советская этнография. Москва: Издательство «Наука», 1970. – 193 с.

ish olib boradi. O'z tadqiqotlari davomida Xorazm etnografiyasini yangi ma'lumotlar bilan boyitib boradi.

1946-1948 yillarda otryad tomonidan to'plangan delta o'zbeklarining kiyim-kechaklari haqidagi ma'lumotlar eski zamonlarda o'zbek ayollari, qoraqalpoq va qozoq ayollari ham hozirda ortda qolgan saukele va kasava bosh kiyimlarini kiyganligini tasdiqlaydi⁴. Xorazm madaniyati va etnografiyasida uzoq tarixiy davrdan buyon saqlanib kelayotgan an'ana va urf-odatlar va ularga zamonaviy ta'sirlar asosida shakllangan elementlarning uyg'unlashuvidagi o'ziga xosliklarni olimlar o'z ishlarida sinchkovlik bilan tadqiq qilgan.

Bundan tashqari K. L. Zadixina O'rta Osiyo, xususan Xorazm hududidagi migratsion jarayonlarni ham o'rganadi va bu boradagi bir qancha fikrlari e'liborga molik.

K.L.Zadixina tarixiy rivoyatlar ma'lumotlarini umumlashtirib, ularni ishonchli tarixiy manbalar bilan qiyoslab, Deshti Qipchoqdagi o'zbek qabilalari ko'p asrlar davomida Xorazm bilan chambarchas bog'liq bo'lgan, ularning ko'chirilishi bir martalik ko'chish bo'lmagan, degan muhim xulosaga keldi. Shayboniyxon yurishlari natijasida va o'zbek deshtiqipchoq qabilalarining alohida guruhlari qo'shni Xorazmga bu urushlardan ancha oldin ham, undan keyin ham o'z-o'zidan sodir bo'lgan ko'chishlar jarayonida ko'chib kelgan. "Xorazm qadimiy madaniy mintaqaga bo'lib, asrlar davomida umumiy iqtisodiy, siyosiy va madaniy manfaatlar bilan ko'chmanchi cho'l bilan chambarchas bog'liq bo'lgan", deb yozadi u. qabilalar O'rta Osiyoning o'troq hududlarini egallagan o'zbeklar bilan ham, Deshti Qipchoqning ko'chmanchi o'zbeklari bilan ham aloqani davom ettirdilar, bu yerdan o'zbek aholisining turli xil qabila va qabilalarga ega bo'lgan yangi guruhlari doimiy ravishda kirib kelgan⁵.

Klaudiya Leontievna "Dunyo xalqlari" etnografik turkumini yaratishda faol ishtirok etdi. Xullas, "G'arbiy Osiyo xalqlari" (1957) jildiga "O'zbeklar" bo'limini yozgan. "O'rta Osiyo va Qozog'iston xalqlari"ning birinchi jildida K.L.Zadixinaning O.A.Suxareva va M.A.Bikjanovalar bilan hamkorlikda yozilgan "O'zbeklarning kiyimlari" va "O'zbeklarning ijtimoiy va oilaviy hayoti" asarlari o'rin olgan⁶.

XULOSA

Yuqoridagilardan shuni xulosa qilish mumkinki, Xorazm aholisi o'zining shiloliy qo'shnilari bilan muttasil madaniy va iqtisodiy aloqada bo'lib turgan. Xorazmning tarixiy-madaniy yodgorliklarini tadqiq qilish davomida olimlar

⁴ ТХАЭЭ. Под общей редакцией профессора С.П.Толстова. Том I. Москва: Издательство Академии наук СССР, 1952. – 378 с.

⁵ Академия Наук СССР институт этнографии имени Н. Н. Миклухо-Маклая. Москва: Издательство «Наука», 1981. – 30 с.

⁶ Академия наук СССР. Институт этнографии им. Н. Н. Миклухо-Маклая. Советская этнография. Москва: Издательство «Наука», 1970. – 193 с.

Xorazmdagi shu kabi migratsion jarayonlarga to'xtalib o'tadi va bu jarayonlarga doir ma'lumotlarni to'ldiradi.

K. L. Zadixina o'zining sermahsul faoliyati davomida O'zbekiston va Xorazm tarixi, etnografiyasida doir bugungacha o'z ahamiyatini saqlab qolgan taqdidot ishlarini o'zidan meros qilib qoldirdi.

Afsuski, kasallik va o'lim K. L. Zadixinaning O'zbekistonning janubiy etnografiyasiga oid ishini yakunlashiga to'sqinlik qildi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Академия наук СССР. Институт этнографии им. Н. Н. Миклухо-Макля. Советская этнография. Москва: Издательство «Наука», 1970.
2. ТХАЭЭ. Под общей редакцией профессора С.П.Толстова. Том I. Москва: Издательство Академии наук СССР, 1952.
3. Академия Наук СССР институт этнографии имени Н. Н. Миклухо-Макля. Москва: Издательство «Наука», 1981.
4. Хозяйственно-культурные традиции народов Средней Азии и Казахстана» (Отв. ред. Т.А. Жданко, К.Ш. Шанизов. М., 1975); «Костюм народов Средней Азии. Историко-этнографические очерки» (Отв. ред. О.А. Сухарева. М.,1979)